

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОРІВНЯЛЬНО-АНАЛІТИЧНЕ ПРАВО

4/2019

WWW.PAP.IN.UA

**Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерства освіти і науки України**

**Електронне наукове видання
«Порівняльно-аналітичне право»**

№ 4, 2019

**Ужгородський національний університет
Ужгород 2019**

Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Головний редактор:** Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор
- Заст. гол. редактора:** Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор
- Відповідальний секретар:** Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор
- Члени редакційної колегії:**
- Бедь Віктор Васильович – доктор юридичних наук, професор;
 - Білаш Олександр Володимирович – доктор теології, кандидат юридичних наук, доцент;
 - Гайніш Едіта – доктор права, доктор філософії у сфері права (Словацька Республіка);
 - Громовчук Мирослава Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент;
 - Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, доцент;
 - Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук (Словацька Республіка);
 - Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор;
 - Легеза Юлія Олександрівна – доктор юридичних наук, професор;
 - Лемак Василь Васильович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;
 - Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор (Словацька Республіка);
 - Рогач Іван – кандидат юридичних наук (Словацька Республіка);
 - Севрюков Олександр Павлович – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
 - Семерак Олександр Созонович – кандидат юридичних наук, професор;
 - Сідак Микола Васильович – доктор юридичних наук, професор;
 - Станіш Пьотр – доктор права, професор (Республіка Польща);
 - Ступник Ярослав Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент;
 - Уканов Казбек – доктор юридичних наук, професор (Республіка Казахстан);
 - Фазикош Василь Георгійович – кандидат юридичних наук, професор;
 - Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор;
 - Шекк Олена Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент (Російська Федерація);
 - Ярема Василь Іванович – доктор економічних наук, професор.

Видання «Порівняльно-аналітичне право» включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 463 від 25 квітня 2013 р.

Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

*Рекомендовано до опублікування Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 21.10.2019 року*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Бахновська І.П. ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ.....	16
Гайдено М.І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ. – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	19
Дмитрик І.О. МОВНЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНІЗАЦІЇ ПРОФСПЛОК ДОНЕЧЧИНИ В 1920 - 30 –Х РР.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	23
Кузнецова Л.В. ГЕНЕЗА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	26
Лісогорова К.М. АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В УКРАЇНІ В 1960–1980-Х РР.....	29
Ломакін М.В. ЧОМУ НА ЗАПОРОЗЬКІЙ СІЧІ ПСИХІЧНОХВОРИ ЛЮДИ БУЛИ ОСУДНИМИ?.....	31
Маложон О.І. МОВНА СТИЛІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ СИСТЕМИ ТА СУДОЧИНСТВА: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	34
Марущак О.А. КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ.....	37
Мельник О.О. ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ 1861 Р. В УКРАЇНІ.....	41
Ничитайло І.М., Шкабаровська А.А. ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ.....	44
Осауленко А.О. ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	46
Селіхов Д.А. ВИКУПНА ОПЕРАЦІЯ 1861 Р. ЯК ФОРМА КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ.....	49
Степенко Н.С. ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПЕРІОДУ АНГЛІЙСЬКОЇ БУРЖУАЗНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ХVІІ СТ.....	54
Юринець Ю.Л., Кудра І.А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ НА ВІЛЬНУ ГЕНДЕРНУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ ЯК ПРИРОДНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	60

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Волкова Д.Є. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРО ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	64
Кириченко В.М., Соколенко Ю.М. ПРО СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО».....	67
Нечипорук Г.Ю. РОЛЬ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ.....	70
Турченко О.Г., Писарєва Е.А. ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА МОВНОЮ ОЗНАКОЮ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	73
Чечерський В.І. ПРАВО ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ МІЖДЕРЖАВНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	78
Якимович Я.В. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ТА РОЛІ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ В СУЧАСНОМУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	82

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Аксютіна А.В., Коптяєва А.Ю. ДОГОВІР КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ.....	88
--	----

ПРАВОВЕ ПІДґРУНТЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ 1861 Р. В УКРАЇНІ

LEGAL BASIS OF THE AGRICULTURAL REFORM OF 1861 IN UKRAINE

Мельник О.О.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету

Стаття присвячена становленню нормативної бази звільнення селянства України з кріпацької залежності під час проведення аграрної реформи 1861 р. в Російській імперії, яка змінила правове становище не тільки селянства, а й інших соціальних груп.

У 1857–1860 рр. російський уряд розробив проект основних засад реформування кріпосницької системи, аграрних відносин і становища селян. Проект був доопрацьований Державною Радою і 19 лютого 1861 р. схвалений царем. Головні засади реформи містилися у «Маніфесті про скасування кріпосного права», в «Загальному положенні про селян, звільнених від кріпосної залежності» та ще в 17 законодавчих актах, затверджених 19 лютого 1861 р. імператором, у яких нормувалися умови звільнення і врегульовувалися постреформенні відносини на селі.

В Україні цей процес розвивався за загальними для всієї Росії закономірностями, але водночас у ньому проявлялися особливості, зумовлені історичними умовами та політикою, що проводив царизм стосовно України.

Порядок проведення селянської реформи у Південній Україні, де було характерним обшчинне землекористування, конкретизувався місцевим положенням про поземельний устрій селян у великоруських, малоросійських і білоруських губерніях. Для Лівобережжя було видане спеціальне Положення про поземельний устрій селян. Спеціальне місцеве Положення про поземельний устрій селян видало також для Правобережної України. Ці три місцеві Положення входили у законодавчі акти, на основі яких проводилася селянська реформа в Україні. Додатково (1863 р.) було видано близько десяти законодавчих актів про проведення реформи у Правобережній Україні.

Остаточна неврегульованість і правова недосконалість реформи 1861 р. змусила кабінет міністрів П.А. Столипіна у 1906 р. законом «Про доповнення деяких постанов діючого закону щодо селянського землеволодіння та землекористування» ліквідувати залишки кріпосництва і дати шлях розвитку приватної власності на землю, зруйнувати до решти общину, відкрити шлях товарно-ринковим відносинам.

Ключові слова: право, власність, земля, поміщики, кріпацька залежність, воля, селянство, реформа, держава.

The article is devoted to the establishment of a normative framework for the liberation of the peasantry of Ukraine from serfdom during the agrarian reform of 1861 in the Russian Empire, which changed the legal status of not only the peasantry but also other social groups.

In 1857–1860 the Russian government has drafted the basic principles of reforming the serfdom, agrarian relations and the peasantry. The project was finalized by the State Council and approved by the king on February 19, 1861. The main principles of the reform were contained in the Manifesto on the abolition of serfdom, in the General Regulation on peasants freed from serfdom, and in 17 other legislative acts, approved February 19, 1861 by the emperor, which normalized the conditions of liberation and settled formulation villages.

In Ukraine, this process developed according to the common laws throughout Russia, but at the same time it exhibited features caused by historical conditions and the policy that had tsarism towards Ukraine.

The order of peasant reform in southern Ukraine, which was characterized by communal land use, was specified by the local regulations on the land structure of peasants in the Russian, Belorussian and Byelorussian provinces. For the Left Bank was issued a special Regulation on the land structure of the peasants. A special local regulation on the land structure of the peasants was also issued for Right-Bank Ukraine. These three Local Regulations were part of the legislative acts on the basis of which peasant reform was carried out in Ukraine. In addition (about 1863), about ten legislative acts were issued on the reform of Right-Bank Ukraine.

The residual unregulation and legal imperfection of the 1861 reform forced the PA cabinet. Stolypin in 1906 by the law "On supplementing some of the provisions of the current law on peasant land tenure and land use" to eliminate the remnants of serfdom and give way to the development of private land ownership, destroy the rest of the community, open the way to commodity-market relations.

Key words: law, property, land, landlords, serfdom, will, peasantry, reform, state.

Постановка проблеми. Україна здавна сформувалася як аграрна держава, і протягом століть її історія – це історія народу, основним способом життя якого є землеробство, тому земля виступала як основний засіб виробництва і критерій багатства. Сучасні спроби реформування аграрних відносин вимагають об'єктивного дослідження історико-правових аспектів впливу держави на сільське господарство України у різні періоди її історії.

Якщо зважити на те, що змістом сучасних реформаторських процесів є урізноманітнення шляхів розвитку для ринку в сільському господарстві, тоді необхідно акцентувати увагу на політико-правових процесах, пов'язаних із діяльністю місцевого державного апарату Російської імперії в Україні під час скасування кріпосного права. Те, як реалізовувалися правові основи реформи, значною, якщо не вирішальною мірою визначалося діями державного апарату, в т. ч. його низових ланок.

Об'єктом дослідження є юридичні акти й умови звільнення селян і наділення їх землею, що склалися у процесі скасування кріпосного права за реформою 1861 р. в Україні.

Мета дослідження – виявлення особливостей проведення селянської реформи 1861 р. в Україні; визначення організаційно-правових основ діяльності місцевого державного апарату Російської імперії під час підготовки

і реалізації реформи, спрямованої на скасування кріпосного права в Україні.

Ліквідація кріпацтва стала переломним моментом, що знаменував перехід від феодальної формації до капіталістичної. Процес утвердження капіталізму в Україні розвивався згідно із загальними для всієї Росії закономірностями, і водночас в ньому виявлялися особливості, зумовлені як історичним минулим, так і колоніальною політикою, здійснюваною царатом щодо України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню змін у соціально-правовому становищі селянства України в умовах скасування кріпацтва присвячені праці дореволюційних істориків І. Ігнатовича, А. Корнілова, І. Іванюкова, В. Свреїнова. Серед дослідників радянського періоду назвемо Е.А. Мороховця, П.А. Зайончковського, Н.Н. Лещенко, В.П. Теплицького, Д.П. Пойду, А.В. Бондаревського, П.Ф. Щербину, Л. Захарову, Н.Н. Дружиніна, сучасних авторів О.П. Реєнта, Ю.П. Присяжнюка, С.О. Борисевича, А.Л. Зінченка, А. Михайлика, О.З. Медальєва, О.В. Герасименко, Д. Бовуа, Л. Горенка та ін. [1].

Ціль роботи. Метою статті є дослідження нормативної бази аграрної політики Російської імперії у XIX ст., зокрема селянської реформи 1861 р., щодо відміни кріпосної залежності селянства, що посприяло наданню їм громадянських прав, капіталізації аграрного сектору,

піднесенню економічного розвитку держави й українських територій.

Виклад основного матеріалу. Інвентарна реформа не дала царському уряду бажаних наслідків. Вона ставила своїм завданням тільки врегулювати, а не скасувати феодально-кріпосницькі відносини. Але не цього чекали від інвентарної реформи селяни. Розчаровані в своїх надіях про звільнення й одержання землі, вони справедливо вбачали в інвентарних правил спробу закріпити наявні кріпосницькі відносини, а тому рішуче виступили проти них. Всього за період з 1825 по 1860 рр. було прийнято більше сотні нормативних актів, що регламентують правове становище кріпаків. Однак проблем, які стояли перед країною, вони розв'язати не могли. Країна потребувала докорінних перетворень, що й були здійснені з тим або іншим ступенем ефективності в ході Великих реформ другої половини XIX ст. [2, с. 40].

На початку XIX ст. феодально-кріпосницький лад, який був запроваджений ще Катериною II по всій Російській імперії у кінці XVIII ст., в т. ч. й на українських землях, затримував розвиток більшості галузей економіки. Європа після буржуазних революцій і громадянських воєн вже звільнилася від феодалізму, вступила на шлях капіталістичного розвитку з високими економічними показниками в усіх сферах господарського життя. Основою кріпосницької системи була закріплена за поміщиками правовими нормами власність на землю. Селяни були позбавлені такого права.

Тоді кріпаки становили: в українських губерніях із кріпосним відсотком більше 50%: Подільська – 59,54, Київська 57,66, Волинська – 56,54. З кріпосним відсотком від 50 до 25%: Полтавська – 37,47, Катеринославська – 31,51, Херсонська – 31,27, Харківська – 29,77. Із кріпосним відсотком менше 10%: Таврійська – 5,97 [3, с. 27].

Найбільш поширена у більшості поміщицьких господарств була панщина як форма відробіткової ренти. Так у 40-х рр. у Південно-Західному краї з 408 маєтностей у 131 панщину відробляла кожна селянська особа, а у 277 маєтках – кожне подвір'я. Селяни вимушені були відробляти її 3–4 дні на тиждень. У губерніях Лівобережної України понад 99% поміщицьких селян виконували панщину, розмір якої досягав 4–5, а подекуди – і 6 днів на тиждень [4, с. 42].

Поразка Росії у Кримській війні 1853–1856 рр. виявила негативні риси феодально-кріпосницької системи. З січня 1857 р. було створено Таємний комітет, пізніше перейменованій на Головний комітет у селянській справі [5, с. 104–107]. Відповідно до царського указу до обов'язків цього комітету входило: спостерігати за впровадженням положень про селян, які звільнилися від кріпосної залежності, брати участь у створенні загального селянського статуту. 9 грудня, приймаючи депутацію дворян, Олександр II особисто повторив, що вважає звільнення селян справою, з якою неможливо зволікати [6, с. 146].

З метою вивчення настроїв на місцях в усіх губерніях Російської імперії у 1857 р. почали засновуватися дворянські комітети. В Україні у роботі губернських комітетів взяли участь 323 дворян, котрі представляли різноманітні інтереси таких регіонів, як Південна Україна, Правобережжя та Лівобережжя, Слобідська Україна. Український поміщик із Полтавської губернії М. Позен пропонував наділити селян лише невеличкими ділянками садибної землі (не більше як 1,5 десятин на рев'язку душу) за умови виконання певних повинностей. Решта землі мала залишатися власністю поміщика. Селяни повинні були сплатити викуп не тільки за садибу, а й за свої будівлі. Крім того, за поміщиками зберігалася й вотчинна влада над селянами. Я у губернаторських дворянських комітетах, так і в Головному комітеті та Редакційній комісії точилися боротьба між представниками двох напрямів: один захищав інтереси поміщиків і наполягав, щоб через реформи

селяни одержали якомога менше землі, заплативши за неї поміщикам подорожчє, інший відстоював інтереси селян [7, с. 30].

На початку 1861 р. проект був внесений у Державну Раду і за бажанням царя негайно розглянутий. Государ особисто відкрив засідання державної ради у селянській справі й у великій промові указав раді, що знищення кріпосного права «є його пряма воля». Для виконання цієї волі рада розглянула і схвалила проект закону про звільнення селян. Ані торгово-промислова буржуазія, ні тим більше селянство до підготовки реформи не були допущені. У річницю свого вступу на престол, 19 лютого 1861 р., імператор Олександр II підписав знаменитий маніфест «Про скасування кріпосного права».

Одночасно з Маніфестом в той самий день були затверджені ще 17 законодавчих актів, що містили умови визволення селян. За цими документами селяни ставали особисто вільними, проте право власності на землю лишалася за поміщиками. У користуванні селян залишалася садиба і польовий наділ, за які вони мусили відбувати панщину або платити оброк. Таке становище вважалося тимчасовим. Між поміщиками та селянами укладалася угода про викуп землі. До переходу на викуп відносини між ними регламентувалися уставними грамотами. На складання і введення в дію уставних грамот відводилося два роки. Для розв'язання різних спірних питань створювалися «губернські в селянських справах присутствія» та інститут мирових посередників, які формувалися з дворянства.

На територію України поширювалися документи як обов'язкові для всієї Російської імперії («Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, их усадебной оседлости и о содействии правительства к приобретению ими крестьянами в собственность полевых угодий»), «Правила о порядке приведения в действие положений о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости»), так і спеціально призначені для українських губерній місцеві положення. Так, порядок проведення селянської реформи в Катеринославській, Таврійській, Херсонській губерніях, а також в тих повітах Харківської губернії, для яких було характерним обшчинне землекористування, визначався «Местным положением о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях в губерниях великороссийских, новороссийских и белорусских». Для Чернігівської, Полтавської та частини Харківської губерній, де переважала подвір'я форма селянського землекористування та існувала значна нерівномірність у дореформеному наділенні землею різних категорій селянства (господарів двору, пішних робітників та ін.), було видане особливе Положення про поземельний устрій селян [8, с. 243–293].

Для губерній, що входили до Правобережної України з переважанням помісного дворянства польського походження і подвірної форми надільного землекористування у селян, чинним було «Местное положение о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях в губерниях Киевской, Подольской и Волынской» [9, с. 293–341]. Найбільшим досягненням цієї реформи було те, що селяни отримали особисту свободу. У селах все ж таки залишалася селянська община, що обмежувала особисту свободу селян і регламентувала їх господарську діяльність, зберігала патріархально-архаїчні відносини на селі [10, с. 136].

З часу опублікування Маніфесту селяни здобули ряд громадянських прав: особистих і майнових. Вони могли укладати договори як із державними установами, так і з приватними особами, займатися торгівлею і промисловістю, мати рухому і нерухому власність, самостійно виступати в суді у цивільних і кримінальних справах. Крім того, їм надавалося право брати участь в органах громадського самоврядування, переходити в інші стани (купецтво, міщанство), вступати до навчальних закладів,

на державну службу тощо. Але, перетворивши колишніх кріпаків на громадян, звільнення не принесло їм повної соціальної та правової рівності порівняно з вищим станом – дворянством.

Оскільки Україна – чорноземний регіон, і поміщики прагнули залишити собі якомога більше землі, то норми селянських наділів, на відміну від інших регіонів імперії, тут були найменшими. Вони становили від 3 до 6,5 десятин на рев'язку душу в південних і від 3 до 4,5 десятин у лівобережних губерніях. Тільки на Правобережжі, де українські селяни перебували під гнітом польської шляхти, уряд роздавав їм наділи на 18% більші, ніж вони мали до 1861 р. (цим він намагався привернути селян на свій бік).

Безумовно, реформа не могла не торкнутися селян удільних і державних селян. Законом 1863 р. удільні переводилися до розряду селян-власників, отримавши право на викуп землі. До них були застосовані ті самі принципи владштування, що й до кріпосних. Таких в Україні налічувалося понад 40% від усього селянства, і поділялися вони щонайбільше на 30 різних груп. Реформа 1861 р., зокрема закон 1866 р., звільнили державних селян швидше й на

більш вигідних умовах, ніж кріпаків. Разом зі свободою в більшості українських губерній державні селяни одержали наділи майже вдвоє більші за середній, а платежі визначалися для них порівняно менші. Розподіл наділів був нерівномірний. Наприклад, на Харківщині він коливався в межах від 0,5 до 5 десятин, у Херсонській губернії – від 2,2 до 24,3 десятини. Частина державних селян була обезземелена.

Висновки. Селянська реформа 1861 р., хоча й неповна, стала важливою історичною подією і мала значні політичні, економічні та соціальні наслідки. Селянство, що становило понад 80% населення, дістало волю і стало активним чинником життя в Україні, де кріпаки становили близько 42% всього населення порівняно з 35% закріпачених пересічно по імперії, звільнення селян мало вагоміші результати.

Реформа 1861 р. означала, що епоха феодалізму закінчилася, але його пережитки ще довгі роки були реаліями господарського життя країни. Це виявилось не лише в тому, що поміщики зберегли велике землеволодіння, але й у тому, що селянство довгий час залишалося в лещатах відробітків і викупних платежів поміщикам і уряду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Игнатович И.И. Крестьянские волнения. «Великая реформа» (19 февраля 1861–1911). Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Юбилейное издание. Москва, 1911. Т. 3. 380 с.; Евреинов В.А. Крестьянское дело по Положению 19 февраля 1861 г. Исторический обзор. Санкт-Петербург, 1913. Т. 1–3. 420 с.; Ивановов И. Падение крепостного права в России. Санкт-Петербург, 1903. 360 с.; Корнилов А.А. Губернские дворянские комитеты 1858–1859. Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Москва, 1911. Т. 4. С. 146–166. URL: <https://www.google.com.ua/search> (дата звернення: 22.10.2019); Мороховец Э. Крестьянская реформа 1861 года. Москва, 1937. 296 с.; Зайончковский П. Отмена крепостного права в России. Москва, 1960. 367 с.; Зайончковский П. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 года. Москва, 1958. 264 с.; Лещенко М. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года. Киев, 1959. 342 с.; Теплицкий В. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні. Київ, 1959. 348 с.; Реент О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки. *Український історичний журнал*. 2000. № 2. С. 3–27; Реент О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ, 2003. 340 с.; Реент О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки. *Український історичний журнал*. 2000. № 2; Присяжнюк Ю. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (др. п. XIX – поч. XX ст.). *Український історичний журнал*. 1999. № 3. С. 24.; Михайлик А. Історія економічних відносин Правобережної в історіографії дореволюційного періоду. II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Т. 2. С. 459; Герасименко О.В. Селянський рух в Україні за період скасування кріпосного права (1861–1863): історіографія проблеми. *Історична наука: проблеми розвитку* : Матеріали міжнародної конференції. Луганськ, 2002. С. 25–29; Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Київ, 1998. 334 с.
2. Мельник О.О. Реформування аграрних відносин Правобережної України у першій половині XIX ст. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. Ужгород, 2018. № 5. С. 37–41.
3. Федоров В.А. Социально-экономические предпосылки и подготовка крестьянской. *Падение крепостного права в России: Документы и материалы. реформы*. Москва, 1966. Вып. 1. С. 20–21, 26–29.
4. Лещенко Л.М. Селянський рух на Україні в зв'язку з оголошенням Маніфесту і Положення 19 лютого 1861 р. *Український історичний журнал*. 1958. № 2. С. 39–52.
5. Отмена крепостного права на Украине : сборник документов и материалов. Киев : Изд-во АН УССР. 1961. 426 с.
6. Вишняков Е.И. Начало законодательных работ. *Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем*. Москва, 1911. Т. 4. С. 138–146. URL: <https://www.google.com.ua/search> (дата звернення: 20.10.2019).
7. Панченко П.П., Падалка С.С. Скасування кріпацтва (1861) як засіб соціально-економічної модернізації тоталітарної Російської імперії. *Український селянин: Праці Науково-дослідного інституту селянства*. Інститут історії України НАН України. Черкаси, 2001. Вип. 2. С. 26–30.
8. Крестьянская реформа в России 1861 года. *Сборник законодательных актов*. Госюриздат. Москва, 1954. 497 с.
9. Крестьянская реформа в России 1861 года. *Сборник законодательных актов*. Госюриздат. Москва, 1954 497 с.
10. Богатчук С.С. Аграрна реформа 1861 р. та її наслідки для економічного розвитку України. *Економіка. фінанси. менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4. С. 130–137. URL: <http://efm.vsau.org/> (дата звернення: 22.10.2019).